IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ЖИНСИЙ ЭРКИНЛИККА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИНИ АМАЛГА ОШИРИШДАГИ ЎРНИ

Гадоймиродов Бекзод Обиджон ўғли
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
мустақил изланувчиси

Эргашев Озодбек Шодиёр ўғли
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
3-ўқув курси 316-гурух курсанти
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20378565

Аннотация. Мақолада жинсий эркинликка қарши жиноятларнинг олдини олишда профилактика инспекторининг ҳуқуқий ва ташкилий вазифалари таҳлил қилинади. Умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик профилактика чоралари, ҳимоя ордери, хавфни баҳолаш ҳамда идоралараро ҳамкорликнинг аҳамияти асослаб берилади.
Калит сўзлар: жинсий эркинлик; профилактика инспектори; виктимологик профилактика; ҳимоя ордери; вояга етмаганлар; ҳуқуқий тарғибот.

Аннотация. В статье анализируются правовые и организационные задачи инспектора профилактики при предупреждении преступлений против половой свободы. Обоснованы значение общей, специальной, индивидуальной и виктимологической профилактики, охранного ордера, оценки риска и межведомственного взаимодействия.
Ключевые слова: половая свобода; инспектор профилактики; виктимологическая профилактика; охранный ордер; несовершеннолетние; правовая пропаганда.

Абстраст. Тҳе артисле аналйзес тҳе легал анд организатионал роле оф тҳе превентион инспестор ин превентинг сримес агаинст сехуал фреедом. Ит субстантиатес генерал, спесиал, индивидуал анд вистимологисал превентион, протестиве ордерс, риск ассессмент анд интерагенсй сооператион.
Кейwордс: сехуал фреедом; превентион инспестор; вистимологисал превентион; протестиве ордер; минорс; легал awареnесс.

Кириш. Жинсий эркинлик инсоннинг шахсий дахлсизлиги, қадр-қиммати ва хавфсиз ҳаёт кечириш ҳуқуқи билан узвий боғлиқ ҳуқуқий қадриятдир. У шахснинг жинсий муносабатларга киришиш ёки киришмаслик тўғрисидаги қарорини зўрлик, таҳдид, мажбурлаш, хизмат ёки моддий қарамликдан ҳоли ҳолда қабул қилишини англатади. Шу боис ушбу соҳадаги жиноятлар жабрланувчининг нафақат жисмоний, балки руҳий ва ижтимоий ҳолатига ҳам оғир таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг ИВ боби жинсий эркинликка қарши жиноятларга бағишланган. Унда номусга тегиш, жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондириш ҳамда шахсни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш учун жавобгарлик белгиланган [1]. Мазкур жиноятлар кўп ҳолларда яширин характерга эга

бўлгани сабабли, профилактика инспектори фақат содир этилган ҳолатга муносабат билдирувчи эмас, балки хавфни эрта аниқловчи, жабрланувчини ҳимоя қилувчи ва маҳалла даражасида профилактик ишларни мувофиқлаштирувчи субъект сифатида намоён бўлади.

Тадқиқотнинг мақсади профилактика инспекторининг жинсий эркинликка қарши жиноятлар профилактикасидаги вазифалари ва самарали иш йўналишларини таҳлил қилишдан иборат. Тадқиқотда формал-юридик, тизимли таҳлил ва мантиқий умумлаштириш усулларидан фойдаланилди.

Асосий қисм. Жиноят-ҳуқуқий ва профилактик асослар

Жиноят кодексининг 118-моддаси номусга тегишни, яъни зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб жинсий алоқа қилишни жиноят сифатида белгилайди. 119-модда худди шу усуллар орқали жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришни, 121-модда эса хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатдан қарам шахсни жинсий алоқа қилишга мажбур этишни қамраб олади [1]. 2023 йилги ўзгартишлар вояга етмаганлар, яқин қариндошлар ва қарамлик муносабатидаги шахсларга нисбатан содир этилган ҳолатларга нисбатан жавобгарликни янада аниқлаштирди [6].

Профилактика инспектори ушбу жиноятларнинг ҳуқуқий белгиларини аҳолига тўғри тушунтириши зарур. Тарғиботда “зўрлик”, “қўрқитиш”, “ожизликдан фойдаланиш”, “қарамликдан фойдаланиб мажбурлаш” каби белгиларга алоҳида эътибор берилади. Олий суд Пленуми зўрликни жабрланувчининг қаршилигини енгишга қаратилган ҳаракатлар, таҳдидни эса зўрлик ишлатиш нияти аниқлигини ифодаловчи сўз ёки ҳаракатлар сифатида шарҳлайди [7].

“Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун профилактик фаолиятни қонунийлик, инсонпарварлик, тизимлилик, ишонтириш усулининг устуворлиги ва якка тартибдаги ёндашув принципларига асослайди. Қонунга кўра профилактика умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик турларга бўлинади [2]. Жинсий эркинликка қарши жиноятларнинг олдини олишда мазкур тўрт йўналиш ягона тизим сифатида қўлланиши лозим.

Умумий ва махсус профилактика

Умумий профилактика аҳоли ўртасида ҳуқуқий тарғибот, жиноятларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш ҳамда уларни бартараф этишдан иборат [2]. Жинсий эркинликка қарши жиноятлар бўйича тарғибот жабрланувчини айблашга эмас, балки шахсий дахлсизлик, розилик, мажбурлашнинг ҳуқуқий оқибатлари, мурожаат қилиш тартиби ва ҳимоя механизмларини тушунтиришга қаратилиши керак. Бундай ишлар хотин-қизлар билан чекланмай, ёшлар, ота-оналар, педагоглар, иш берувчилар ва маҳалла фаолларини ҳам қамраб олиши мақсадга мувофиқ.

Профилактика инспектори маҳаллада хавф омилларини мунтазам ўрганади: оилавий-маиший низолар, зўравонликка мойил хулқ, спиртли ичимлик ёки бошқа моддалар таъсиридаги агрессия, вояга етмаганларнинг назоратсизлиги, таълим ёки меҳнат жамоаларида қарамлик муносабатлари. Бу маълумотлар шахсий ҳаёт дахлсизлигига риоя қилган ҳолда таҳлил қилиниши ва ҳар бир чора қонуний асосга таяниши шарт.

Махсус профилактика айрим турдаги ҳуқуқбузарликлар кўпайганда ёки жамоат хавфсизлигига таҳдид юзага келганда қўлланади [2]. Жинсий эркинликка қарши жиноятлар бўйича бу йўналиш вояга етмаганларга нисбатан хавф, таълим муассасаларида тазйиқ, иш жойида қарамликдан фойдаланиш ёки оилавий зўравонлик кучайган ҳолларда алоҳида аҳамиятга эга. Бунда оммавий маъруза билан чекланмасдан, хавф манбасини бартараф этишга қаратилган манзилли режа ишлаб чиқилади.

Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчилик ички ишлар органларига мурожаатларни кўриб чиқиш, расмий огоҳлантириш бериш, ҳимоя ордерини расмийлаштириш ва зўравонлик содир этган шахсларни жавобгарликка тортиш бўйича чоралар кўриш вазифаларини юклайди [5]. Шу сабабли ҳимоя ордери профилактика инспектори фаолиятида муҳим профилактик ва ҳимоявий восита ҳисобланади.

Якка тартибдаги профилактика ва хавфни баҳолаш

Якка тартибдаги профилактика ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил ёки ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни аниқлаш, ҳисобга олиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатишга қаратилган фаолиятдир [2]. Жинсий эркинликка қарши жиноятлар профилактикасида бу чоралар фақат ишончли маълумотлар ва қонуний асослар мавжуд бўлганда қўлланиши лозим.

Қонунчилик якка тартибдаги профилактика чоралари сифатида профилактика суҳбати, расмий огоҳлантириш, ҳуқуқбузарлик сабаблари ва шарт-шароитлари ҳақида хабардор қилиш, ижтимоий реабилитация, профилактик ҳисобга олиш, мажбурий даволанишга юбориш ва маъмурий назоратни назарда тутади [2]. Инспектор ушбу чораларни қўллашда шахснинг турмуш тарзи, ижтимоий муҳити, аввалги ҳуқуқбузарликлари, таҳдидлар ва такрорий мурожаатларни комплекс баҳолайди.

Хавфни баҳолашда айбдорлик презумпцияси бузилмаслиги, шахс шаъни ва шахсий маълумотлари муҳофаза қилиниши шарт. Қонунга мувофиқ профилактик чора қўлланилаётган шахс ўз ҳуқуқлари, материаллар билан танишиш, юридик ёрдам олиш ва мансабдор шахс ҳаракатлари устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эга [2]. Демак, профилактика қонунийлик ва инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш асосида амалга оширилиши керак.

Виктимологик профилактика ва жабрланувчини ҳимоя қилиш

Виктимологик профилактика муайян шахснинг ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига айланиши хавфини камайтиришга қаратилган чоралардир [2]. Жинсий эркинликка қарши жиноятларда ушбу йўналиш марказий ўрин тутади, чунки жабрланувчи кўп ҳолларда кўрқув, уят, оилавий босим ёки қарамлик сабабли ўз вақтида мурожаат қилмаслиги мумкин.

Профилактика инспектори жабрланувчи билан мулоқотда махфийлик, ҳурмат ва хавфсизлик тамойилларига қатъий риоя қилиши лозим. Қайта-қайта сўроқ қилиш, айбловчи саволлар бериш ёки шахсий маълумотларни ошкор қилиш иккинчи даражали жабрланишга олиб келади. Шунинг учун биринчи навбатда хавфсиз жой, тиббий ва

психологик ёрдам, ҳуқуқий маслаҳат, ҳимоя ордери ва ижтимоий хизматларга йўналтириш масалалари ҳал этилади.

Вояга етмаганлар билан боғлиқ ҳолатларда инспектор таълим муассасалари, психологлар, васийлик ва ҳомийлик органлари, ижтимоий ҳимоя тузилмалари ҳамда вояга етмаганлар ўртасида профилактика бўлинмалари билан ҳамкорликда иш олиб боради. Қонунчилик ички ишлар органлари вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ўз ваколати доирасида амалга оширишини белгилайди [4].

Ишонч телефонлари, аноним мурожаат имкониятлари, маҳалла фаоллари ва ижтимоий ходимлар билан эҳтиёткор ахборот алмашиш жабрланувчиларни эрта аниқлашга ёрдам беради. Бироқ ҳар қандай ахборот алмашиш жабрланувчининг хавфсизлиги, шахсий маълумотлар муҳофазаси ва тергов сирлари билан мувофиқ бўлиши шарт.

Ҳамкорлик ва такомиллаштириш йўналишлари

Профилактика инспектори жинсий эркинликка қарши жиноятлар профилактикасида маҳалладаги биринчи алоқа нуқтаси ва мувофиқлаштирувчи бўғин ҳисобланади. Фуқаролар йиғини, таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя, прокуратура, суд, нодавлат ташкилотлари ва реабилитация марказлари билан ҳамкорлик профилактик таъсирнинг узлуксиз занжирини шакллантиради. Ички ишлар органлари профилактика бўлинмалари фаолиятига оид меъёрлар инспекторларнинг фуқаролар йиғинлари билан ҳамкорликда ишлашини белгилайди [8].

Амалиётда самарали алгоритм қуйидагича бўлиши мумкин: мурожаат ёки хавф сигнали қабул қилинади; жабрланувчи хавфсизлиги баҳоланади; зарур бўлса ҳимоя ордери, тиббий-психологик ёрдам ва ижтимоий ҳимоя чоралари ишга туширилади; хавф манбасига нисбатан қонуний профилактик чоралар қўлланади; ҳолат мониторинг қилинади ва сабаб-шарт-шароитларни бартараф этиш бўйича таклифлар киритилади.

Тизимни такомиллаштириш учун профилактика инспекторларининг травмага сезгир мулоқот, болалар ва ногиронлиги бўлган шахслар билан ишлаш, махфийлик ва хавфни баҳолаш бўйича малакасини ошириш зарур. Шунингдек, маҳалла кесимида конфиденциал хавф чек-листлари, содда тилда тайёрланган ҳуқуқий буклетлар, рақамли мурожаат каналлари ва ҳимоя ордерини қўллаш амалиёти бўйича ягона услубий тавсияларни жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Хулоса ўрнида шуни айтиш лозимки, жинсий эркинликка қарши жиноятлар профилактикаси профилактика инспекторидан юқори ҳуқуқий билим, психологик сезгирлик, махфийликка риоя қилиш ва идоралараро ҳамкорликни талаб этади. Мазкур жиноятларнинг яширинлиги ва жабрланувчининг заиф ҳолати сабабли профилактика умумий тарғибот, махсус тадбирлар, якка тартибдаги таъсир ва виктимологик ҳимояни бирлаштирган ҳолда ташкил этилиши лозим.

Профилактика инспектори маҳалла даражасида хавфни эрта аниқловчи, жабрланувчи учун ишончли мурожаат нуқтаси ва ижтимоий хизматлар билан боғловчи асосий субъектдир. Самарадорлик ўтказилган тадбирлар сони билан эмас, балки хавфли

ҳолатларни барвақт аниқлаш, жабрланувчини ҳимоя қилиш, такрорий ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш ва реабилитация натижалари билан баҳоланиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Лех.уз: ҳттпс://www.лех.уз/актс/111453;
2. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни, 14.05.2014, ЎРҚ-371-сон. Лех.уз: ҳттпс://www.лех.уз/актс/2387357;
3. Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуни, 16.09.2016, ЎРҚ-407-сон. Лех.уз: ҳттпс://www.лех.уз/актс/3027843;
4. Ўзбекистон Республикасининг “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни, 29.09.2010, ЎРҚ-263-сон. Лех.уз: ҳттпс://www.лех.уз/актс/1685726;
5. Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни, 02.09.2019, ЎРҚ-561-сон. Лех.уз: ҳттпс://лех.уз/актс/44947094
6. Ўзбекистон Республикасининг 11.04.2023 йилги ЎРҚ-829-сон Қонуни. Лех.уз: ҳттпс://лех.уз/докс/6430272;
7. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 29.10.2010 йилги 13-сон қарори. Лех.уз: ҳттпс://лех.уз/докс/2414120;
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 18.04.2017 йилги ПҚ-2896-сон қарори. Лех.уз: ҳттпс://лех.уз/докс/3175732.